

ГОРБОВА Н. А.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри українознавства
(Державний агротехнологічний університет)

УДК 340.111.5

ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ДЕФІНІЦІЙ, СОЦІАЛЬНА ЗНАЧИМІСТЬ ТА ТИПОЛОГІЯ

Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу основного комплексу питань, що стосуються характеристики сутності поняття, соціальної значимості та типології ознак правомірної поведінки. Автор розробив систему методів стимулювання правомірної діяльності, враховуючи положення чинного українського законодавства, що дозволить глибше зрозуміти природу, зміст, та роль правомірної поведінки в суспільному та державно-правовому житті.

Ключові слова: поведінка, правова поведінка, правомірна поведінка, юридичне покарання, протиправна поведінка, зловживання правом, правопорушення.

Стаття посвящена теоретико-правовому аналізу основного комплексу вопросов, касающихся характеристики сущности понятия, социальной значимости и типологии признаков правомерного поведения. Автором разработана система методов стимулирования правомерной деятельности с учетом положений украинского законодательства, что позволит глубже понять природу, содержание и роль правового поведения в общественной и государственно-правовой жизни.

Ключевые слова: поведение, правовое поведение, правомерное поведение, юридическое наказание, противоправное поведение, злоупотребление правом, правонарушение.

The article is devoted to theoretical-legal analysis of the main complex of issues related to the characteristics of the essence of the concept, the social significance of signs and typology of lawful behavior. The author built a system of methods to promote lawful activity subject to the provisions of the Ukrainian legislation, which will allow a deeper understanding of the nature, content and role of the legal behavior in public and state-legal life.

Key words: behavior; legal behavior; lawful behavior; legal punishment, unlawful conduct, abuse of law violation.

Постановка проблеми. Актуальність вивчення категорій, таких як «поведінка», «правова поведінка», «правомірна поведінка» – є предметом інтересів теоретико-правового знання.

Політика будь-якої держави у сфері правового регулювання суспільних відносин спрямована на те, щоб їх учасники у всій своїй діяльності неухильно дотримувалися приписів закону. Право виступає потужним засобом закріплення, регулювання та охорони суспільних відносин. Самі ж ці відносини є продуктом і проявом життєдіяльності людей, їх поведінки в суспільстві.

Підтвердженням значущості звернення до проблем правомірної поведінки, розробки типології юридично значущої поведінки, його спонукальних сил, механізму забезпечення свідомого дотримання особистістю правових приписів є й те місце, яке посідає належна правова поведінка у вивченні найважливіших правових категорій.

Про правомірність поведінки необхідно говорити лише в тій мірі, в якій воно

співпадає з моделлю, зафіксованою у нормі права. Остання відображає інтереси народу, окремих соціальних груп, наказує певні форми поведінки, характер взаємин, а також цілі і способи їх досягнення. Регульована нормами права поведінка повинна бути юридично значимою або відповідною до вимог правових норм, або невідповідною до них. Право покликане забороняти поведінку, що завдає шкоди суспільним відносинам. Правові норми або дозволяють, або забороняють, або наказують певні варіанти поведінки. Із погляду права, поведінка може бути правомірною, юридично нейтральною і протиправною.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема розуміння сутності категорії «правомірна поведінка» охоплює комплекс питань, пов'язаних із ширшим родовим поняттям «правова поведінка». На думку В.Н. Кудрявцева, «правовою поведінкою є соціально значуща поведінка людей, передбачена нормами права, яка тягне за собою юридичні наслідки» [6, с. 34]. Іншими словами і на наш погляд, з цим слід погодитися, адже правова поведінка може відповідати, а може і суперечити чинним нормам права. По-іншому інтерпретує «правову поведінку» Б.Л. Назаров, який вважає, що поведінка суб'єктів права, регламентована нормами права, стає юридично значимою [5, с. 67]. При цьому, як вказує Б.Л. Назаров, вона може бути правомірною або протиправною. У зв'язку з викладеним, логічно було б говорити і про «юридично байдужу» поведінку, яка або не потребує правової регламентації, або законодавець навмисно залишає для особистості свободу дій, свободу вибору варіанту поведінки відповідно до інтересів такої людини. Аналогічної позиції дотримується правознавець А.С. Шабуров, який, однак, пропонує виділяти такі види правової поведінки:

- 1) правомірно-соціально корисну поведінку, відповідну правовим розпорядженням;
- 2) правопорушення – соціально шкідлива поведінка, що порушує вимоги правових норм;
- 3) зловживання правом – соціально шкідлива поведінка, але здійснюється в рамках правових норм;
- 4) об'єктивно протиправна поведінка – поведінка, що не завдає шкоди, але здійснюється з порушенням правових велінь [5, с. 58].

На нашу думку, позначення «зловживання правом» як самостійного виду правової поведінки, причому відмінного від правомірного, є досить дискусійним, оскільки «поведінка, здійснювана в рамках правових норм», неминуче залишається правомірною, по суті, є синонімом зазначеної категорії.

Спірним є і виділення такого різновиду правової поведінки, як «об'єктивно протиправне», яке незалежно від того, завдає реальну, дійсну шкоду охоронюваним законом суспільним відносинам чи ні, залишається завжди протиправним (наприклад, незакінчений злочин).

Проблемами правомірної поведінки займалися багато вітчизняних вчених-юристів, але найбільший внесок у їх розробку зробили В.В. Оксамитний, В.В. Лазарев, М.Ф. Орзіх, Р.Т. Жеругов та ін. [5, с. 25].

Відповідно кожен з них дає своє визначення «правомірної поведінки» і його типологію. На думку В.М. Сирих, правомірна поведінка характеризується такими діями і вчинками суб'єктів, які відповідають чинним законам, іншим нормативно-правовим актам [3, с. 105]. М.Н. Марченко вважає, що правомірну поведінку можна визначити як таку поведінку людей, яка в повній мірі узгоджується з усіма вимогами норм права [3, с. 126]. На думку В.Л. Кулапова, правомірна поведінка – це «така поведінка, що, по-перше, відповідає інтересам суспільства, держави та окремих осіб; по-друге, відповідає вимогам правових приписів; по-третє, забезпечується державою» [5, с. 84].

Найбільш вдалим треба визнати визначення, сформульоване В.В. Оксамитним: це обумовлена культурно-моральними поглядами і життєвим досвідом людини діяльність у сфері соціальної дії права, заснована на свідомому виконанні цілей і вимог» [5, с. 154]. У такий спосіб автор зазначає, що, по-перше, правомірна поведінка є свідомим вольовим проявом; по-друге, поведінка оцінюється шляхом його зіставлення з цілями і вимогами права; по-третє, внутрішні регулятори або мотиви поведінки визначаються культурно-мораль-

ними якостями і орієнтаціями особистості, а також її життєвим досвідом.

Аналіз численних публікацій щодо цієї проблеми показує, що правомірну поведінку більшість авторів в цілому визначають одноманітно, зокрема як:

- а) збігається з вимогами норм права, відповідає правовим розпорядженням;
- б) що не суперечить нормам права, тобто не виходить за їх межі;
- в) не заборонене нормами права.

Отже, поведінка суб'єктів права, що відповідає вимогам норм права в загальному вигляді, є правомірною.

Мета статті полягає в теоретико-правовому аналізі основного комплексу питань, що стосуються характеристики сутності поняття, соціальної значимості та типології ознак правової поведінки.

Виклад основного матеріалу. Соціальна природа правомірної поведінки в суспільстві обумовлена сутністю і соціальним призначенням права. Особливо велике значення має вивчення умов формування правомірної поведінки. Без детального вивчення природи правомірної поведінки неможливо пізнати і дослідити причини, форми вчинення правопорушень, а також засоби їх запобігання та методи боротьби з ними. Говорити про правомірну поведінку суб'єктів права можна лише в тому випадку, якщо їхні дії відповідають ідеальній моделі поведінки, закріпленій у нормах права. Соціальною сутністю правомірної поведінки є її корисність, актуальність і необхідність для всього суспільства. Правомірною поведінкою у такому випадку розглядається як беззаперечне слідування праву з метою досягнення соціально-корисного результату; це відповідність поведінки приписам норм права, тобто суб'єктивним правам та юридичним обов'язкам, що виникають на їх основі. Необхідність правомірної поведінки міститься в нормах права, насамперед в заборонних та зобов'язуючих, а бажаність поведінки відбивається як в уповноважених, так і заохочувальних рекомендаціях, оскільки держава зацікавлена в такому варіанті поведінки членів суспільства і намагається всіма можливими засобами його підтримувати.

Що стосується форм правомірної поведінки, то вони пов'язані з формами реалізації права і в тій чи іншій мірі можуть з ними збігатися. Іншими словами, правомірною поведінкою означає реалізацію правових приписів, а залежно від характеру постає у формі дотримання, виконання, використання та застосування права. При дослідженні проблеми правомірної поведінки є ще один досить істотний аспект – механізм його формування, докладне вивчення і аналіз якого дає відповідь на питання, з яких причин в тій чи іншій ситуації суб'єкт діє правомірно. Форма правомірної поведінки в кожному окремому випадку індивідуальна, але незважаючи на цю обставину існують якості, властиві всім формам:

– свідоме проходження права для досягнення необхідного результату;

– ухилення від несприятливих наслідків, які можуть настати внаслідок порушення правових норм.

Вивчення сутності правомірної поведінки неможливе без дослідження та аналізу його основних рис.

В.В. Оксамитний вказує основні риси, властиві правомірній поведінці: суспільна корисність, масовість прояви, свідомість, активність у виконанні встановлених правових вимог [5, с. 184].

Громадська корисність правомірної поведінки означає зацікавленість суспільства в дотриманні встановленого правопорядку, в повазі до закону. Масовість визначається тим, що правомірною поведінкою притаманна багатьом або навіть більшості людей, інакше суспільство не могло б нормально функціонувати. Свідомість зводиться до вибору людиною варіантів поведінки: правомірної чи протиправної, оскільки вона є вільною у цьому виборі, робить його свідомо, керуючись своїми інтересами і потребами, вибираючи у своїй свідомості модель (програму) поведінки. Активність передбачає самостійність громадянської та моральної позиції людини, усвідомлення нею соціальних наслідків своїх вчинків, співвідношення власних інтересів з інтересами інших людей, суспільства в цілому.

Разом з тим проблема соціальної сутності цієї категорії є, на наш погляд, особливо

цікавою і потребує додаткового вивчення. Не можна не погодитися з думкою М.Н. Марченко, що соціальна роль правомірної поведінки в тому, що вона є суспільно необхідною і суспільно корисною. Вона створює основу стабільності і організованості суспільства, формує передумови для його розвитку та вдосконалення.

Водночас соціальна значимість різних варіантів правомірної поведінки різна.

Правомірна поведінка різноманітна у своїх проявах, тому можлива різна класифікація його типів за різними підставами. Наприклад, дореволюційний російський юрист С.А. Муромцев залежно від меж морального і аморального розрізняв «ідеально правомірну» поведінку і «зовні правомірну, під примусом права». В.Н. Кудрявцев, взявши за основу суб'єктивний склад (правомірна поведінка громадянина, колективу, посадових осіб), називає такі різновиди поведінки громадянина:

1) матеріальні дії – здійснення своїх прав і виконання обов'язків, соціально-правова активність;

2) інструментальні дії, тобто придбання прав і обов'язків, захист своїх прав і законних інтересів.

У юридичній літературі була запропонована класифікація, згідно з якою залежно від вмісту правосвідомості розрізняють:

а) об'єктивно-правомірну поведінку, що виражає високий рівень поваги до права в цілому;

б) ситуативно-правомірну поведінку, що не виражає досить високої поваги до права;

в) законслухняну поведінку;

г) поведінку, що не виражає поваги до права взагалі [5, с. 133].

Найбільш поширеною є класифікація типів правомірної поведінки залежно від її мотивації. За цим критерієм прийнято виділяти чотири типи правомірної поведінки: маргінальну, конформістську, стереотипну (звичну), соціально-активну.

Вельми цікавою, на наш погляд, є класифікація правомірної поведінки залежно від соціальної значущості того чи іншого її варіанту, запропонована А.С. Шабуровим. Зокрема, вчений виділяє об'єктивно необхідну правомірну поведінку (наприклад, захист Батьківщини, виконання трудових обов'язків та ін.). Варіанти такої поведінки закріплюються в імперативних нормах у вигляді обов'язків.

Інші варіанти поведінки, не будучи настільки необхідними, бажані для суспільства (участь у виборах, вступ у шлюб, оскарження неправомірних дій посадових осіб та ін.). Зазначена поведінка закріплюється не як юридичний обов'язок, а як суб'єктивне право. Варіанти такої поведінки закріплені в диспозитивних нормах.

Можливо, у соціально припустимій правомірній поведінці (наприклад, розлучення подружжя, страйк, часта зміна роботи та ін.) держава не зацікавлена, однак зазначені дії є правомірними.

Правомірну поведінку можна класифікувати і за іншими підставами: з об'єктивної сторони (активні дії та бездіяльність), за формою реалізації норм права (дотримання, виконання і використання), за суб'єктами (індивідуальне та групове), залежно від сфери здійснення правомірних діянь (політичні, економічні, соціальні та ін.), залежно від приналежності до різних галузей права, на основі яких здійснюються правомірні дії (цивільно-правові, адміністративно-правові, трудові та ін.).

Висновки. Як бачимо, виділення і детальне вивчення різних видів правомірної поведінки дозволить глибше зрозуміти його природу, зміст, роль у суспільному та державно-правовому житті.

Список використаних джерел:

1. Проблеми державотворення та правотворення в Україні (у контексті порівняльного правознавства та права на приватність) : матеріали круглого столу (22 трав. 2009 р.). – Л. : ЛьвДУВС, 2009. – 304 с.

2. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : підручник / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин, Н.М. Хома. – Л. : Новий світ-2000, 2007. – 584 с.

3. Хропанюк В.Н. Теорія держави і права : підручник для ВНЗ / В.Н. Хропанюк. – М. : Омега-Л, 2008. – 384 с.
4. Шемчушенко Ю.С. Дія права: інтегративний аспект : моногр. / Ю.С. Шемчушенко. – К. : Юридична думка, 2010. – 501 с.
5. Теорія держави і права : навч. посіб. для студентів / В.П. Малахов, І.А. Горшеньова, А.А. Іванов. – М. : 2009. – 423 с.
6. Кудрявцев В.М. Право і поведінка / В.М. Кудрявцев. – М. : Наука, 1976. – 211 с.
7. Кудрявцев В.М. Правова поведінка: норма і патологія / В.М. Кудрявцев. – М. : Норма, 2005. – 314 с.

